

A Meztelenül kötet újraértelmezése a recepciótörténet és Kosztolányi
életművének tükrében

JELIGE: csermely

TARTALOM

Tartalom	1
I. Bevezetés.....	2
II. Szakirodalmi áttekintés.....	2
<i>Hallgatás</i>	<i>3</i>
<i>A Meztelenül mint előzmény és következmény</i>	<i>4</i>
<i>Antológiák</i>	<i>6</i>
<i>Elismerő szólamok</i>	<i>7</i>
<i>A befogadástörténet kérdései.....</i>	<i>9</i>
III. Nyitottság és zártság lebegtetése mint kötet- és versszervező erő	10
<i>A kettősségek szerepe a Csomagold be mind... értelmezése kapcsán</i>	<i>10</i>
<i>Kettősségek a motívumok és a nyelvi megformáltság szintjén</i>	<i>18</i>
Játék és halál	18
Egyén és közösség.....	21
IV. Összegzés	27
Felhasznált irodalom	29

I. Bevezetés

Dolgozatomban Kosztolányi Dezső *Meztelenül*¹ című kötetével foglalkozom. Az igen terjedelmes recepcióban – arányait tekintve – ugyancsak eltérő mértékben vannak feldolgozva a különböző Kosztolányi-kötetek, amely aránytalanság bizonyos kötetek előtérbe helyezésével, illetve háttérbe szorításával – vagy akár alulértékelésével – jár. A *Meztelenül* kötet befogadástörténetét vizsgálva is ezt tapasztalhatjuk: a többi kötetével összevetve szakirodalma csekélynek és több ponton felszínesnek mondható.

Az alábbiakban ebből fogok kiindulni, bemutatva és értelmezve a szakirodalom főbb irányvonalait, illetve az egyes szölamok gondolati alapját, kiindulópontját. Egyrészt a kötetet az életmű többi részének viszonylatában fogom vizsgálni, különös tekintettel arra, hogy miben tér el a többi kötettől, és miben hasonló hozzájuk. Másképp fogalmazva: miben újító és miben megőrző jellegű, mennyiben következménye a megelőző köteteknek, és mennyiben előzménye az utána következőknek. Másrészt több ponton rámutatok arra, hogy a Kosztolányi-költészetben bekövetkező változások nem elszigeteltek, hanem szélesebb kontextusba illeszkednek: a kötet – és a versek – bizonyos jelenségei, motívumai stb. belesimulnak a korabeli poétikai változások sorába.

Dolgozatom célja, hogy – a szakirodalmi nézőpontokra reagálva – megmutassa a kötet szerepét, illetve újraértelmezze azt a lírai életműben; valamint hogy rámutasson: önmagában is érdemes foglalkozni a kötetel, nemcsak Kosztolányi más kötetének viszonylatában.

II. Szakirodalmi áttekintés

Kosztolányi Dezsőről mint kanonikus szerzőről jelentős mértékben szól a szakirodalom: mind mennyiségi-terjedelmi, mind minőségi szempontból; regényeiről, verseiről, publicisztikájáról egyaránt. Éppen ezért még inkább szembeötlő a *Meztelenül* című kötet körüli csend. Az alábbiakban a kötet recepciótörténetét igyekszem rendszerezni, a szakirodalom főbb vonulatait bemutatni.

¹ A verseskönyv 1928-ban jelent meg, az 1924-es *A bús férfi panasza*i és az 1930-as *Zsivajgó természet* között. Az első kötetbe felvett versek 1924-ben, az utolsók 1930-ban keletkeztek. A kötet három kiadást ért meg. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010, 380.: „*A bús férfi panasza*i megjelenése után nem sokkal, 1924 karácsonyán a Nyugat tizenhárom rím nélküli verset közölt tőle. Négy évvel később került az olvasók elé Kosztolányi szabadverseinek köteté.”
KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Aspy Stúdió Kiadó, 2004, 255.

Hallgatás

„Ennek a kötetnek nem volt olyan hatása, mint a többi verseskötetének...”² – írja Kosztolányiné férje halála után. Ez a viszonylagos visszhangtalanság a költő életében is jellemző volt, és részben azóta is igaz.³

A kötet körüli csendet, hallgatást jellemzően példázza egyrészt, hogy a Szegedy-Maszáék szerkesztette *A magyar irodalom története*iben sincs szó a kötetről;⁴ másrészt az, hogy egy szűk ötszáz oldalas tanulmánykötetben⁵ előfordulhat, hogy egy szó sem esik a *Meztelenül*-kötetről, miközben *A szegény kisgyermek panaszairól*, a *Számadásbeli* versekről, a Kosztolányi-regényekről és az *Esti Kornél*-novellákról is olvashatók tanulmányok.

Szegedy-Maszáék Mihály így magyarázza ezt a hallgatást: „A korabeli magyar közönség többsége maradi ízlése miatt aligha fogadta kedvezően a *Meztelenül* verseit. Jellemző példaként említhető Pintér Jenőnek s Kosztolányi apjának a véleménye.”⁶

Bori Imre jól érzékelt a kritikai hozzáállásnak ezt a fajta idegenkedését, amelyet így jellemez: „Habár éppen ez a kötet a kritikusai véleményeket polarizáló, fölöttébb jellemző is. Legtöbbször tétovázással, tanácstalanságról tanúskodó módon nyilatkoznak: inkább mentegetni és magyarázni akarják a költő gesztusát, mint értékelni az itt megszerzett költői eredményeket.”⁷

Erre az idegenkedésre jó példa Sötér István egyik tanulmánya:⁸ Kosztolányi minden verseskötetéről ír a *Meztelenül* és a *Zsivajgó természet* kivételével.⁹

Azonban a kötet kánonon kívül állását nemcsak a szakirodalomban figyelhetjük meg. Tipikusnak tekinthető Rónay László írása a Pannon Enciklopédiában.¹⁰ Több szempontból is jól demonstrálja a *Meztelenül* szakirodalmi helyét, megítélését ez az írás: mivel egy laikusok számára készült összefoglalóról, tájékozódást szolgáló írásról van szó, két oldalba sűríti az

² Uo., 255.

³ RÓNAY László, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Gondolat Kiadó, 1977, 207.: „A *Meztelenül* hangváltására alig-alig figyelt föl a kritika.”

BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi Dezső*, Zalaegerszeg, Pannon Könyvnyomda, 1938, 42.: „Gazdag-skálájú impresszionizmusa helyébe egy nyerserejű, férfias, expresszionista stílus lép s ezzel a ténnyel lehet a kötet aránylagosan kicsi sikerét megmagyarázni.”

⁴ *A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat Kiadó, 2007

⁵ KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1986.

⁶ SZEGEDY-MASZÁK, i.m., 381.

⁷ BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986, 191–192.

⁸ SÖTÉR István, *A rejtőző Kosztolányi = A rejtőző Kosztolányi*, szerk. MÉSZ Lászlóné, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 9–10.

⁹ Ez utóbbival a szakirodalom csak említés szintjén foglalkozik. Ezt jól jellemzi a Szegedy-Maszáék által megfogalmazott vélemény is: SZEGEDY-MASZÁK, i.m., 387.: „A *Zsivajgó természet* afféle kitérő a költő munkásságában és semmiféleképpen nem jelentős művészi teljesítmény”

¹⁰ RÓNAY László, *Kosztolányi Dezső = Pannon Enciklopédia*, szerk. Dr. SIPOS Lajos, Bp., Urbis Könyvkiadó, 2008, 322–323.

információkat Kosztolányiról és a Kosztolányi-életműről. Ez a sűrítés pedig – bizonyos részek kihagyása az életműből –, igen tanulságos lehet számunkra: kézikönyvjellegéből adódóan összefoglalja azokat a pontokat a költői-írói pályán, amelyek érdekesek lehetnek a nem szakmabeli olvasóknak, és amelyek a szakirodalom szerint relevánsak; tehát – legalábbis részben – a kiadás időpontjáig megjelent szakirodalom szintézisét, a jelentősnek ítélt pályaszakaszok, művek leírását adja.

Azt írtam, hogy tanulságos és demonstráló ez a rövid leírás – mind témáját, tartalmát, mind arányait tekintve: itt-ott belekerül egy kis Kosztolányi-életrajz, gyermekkorának rövid jellemzése; majd Rónay utal a *Négy fal közöttre*, első verseskötetére; ezután hosszabban foglalkozik *A szegény kisgyermek panaszai*val és *A bús férfi panaszai*val; megemlíti versfordításait; majd a négy regény néhány elemzési, értelmezési szempontjának felvillantása, az általuk érintett néhány probléma összegzése, szakirodalmi utalás és tartalmi összefoglaló következik, amely az egész írás majdnem felét teszi ki; szóba kerül még az *Esti Kornél*-novellaciklus, a nyelvvédő cikkek és az esszék. Végül „Szemben az elmúlással” alcím alatt, mielőtt a *Számadásra* utalva a létösszegzés kérdéseinek összefoglalását és az ide tartozó versek felsorolását kapnánk, Rónay két átvezető mondatot szúr be: „1933-ban észlelte végzetes betegsége első jeleit. Ekkor már túl volt a *Meztelenül* kötet kísérletező szabadversein, immár utolsó korszakának hatalmas létösszegző költeményeit írta (...)” Kosztolányi életművének összefoglalójában egy félmondatnyi utalást, és „kísérletező szabadversek”-ként való jellemzést kapott a kötet.

Jellemzően ezt a csendet, hallgatást – vagy épp mentetetést – kétféleképpen indokolja, magyarázza a szakirodalom: vagy azt mondja, hogy a *Meztelenül* jelentéktelen, elhanyagolható, Kosztolányira nem jellemző, az életműből kiugró verseskötet; vagy azt, hogy azért nem érdemes kiemelten foglalkozni vele, mert átmeneti kötet, csak a *Számadást* előkészítő, illetve *A bús férfi panaszait* folytató, továbbvivő funkciója van, egyébként pedig jelentéktelen, belesimul az életműbe.

A Meztelenül mint előzmény és következmény

A témáról nyilatkozók kisebbik része tehát Kosztolányi életművébe nem illeszkedő kötetnek tartja a *Meztelenül*-t. Ők leginkább azzal érvelnek, hogy a verselésében, formájában élesen elüt mind a megelőző mind az utána következő kötetektől, így lírájának változása csak

pillanatnyi,¹¹ illetve hogy Kosztolányi – expresszionista kitekintése ellenére is – impresszionista költő.¹²

Többen vannak azonban, akik az életműbe belesimuló jellege miatt szorítják háttérbe a kötetet. Ennek egyik oka lehet, hogy a 20-as évek Kosztolányijával mint regényíróval és nem mint költővel foglalkozik a szakirodalom – vagy nem véve figyelembe Kosztolányi korabeli lírai műveit vagy prózájához mérten alacsonyabb színvonalúnak tekintve azokat: „1919 után nyílik meg a második korszak, melyben a regény válik uralkodóvá, s néhány szép vers kivételével Kosztolányi költészete kevesebbet nyújt, mint prózája.” – írja Sötér István.¹³ Hima Gabriella is ezt a kifogást, érvet fejti ki nemcsak a *Meztelenül*, hanem a '20-as évek lírája ellen is:¹⁴ „Kosztolányi munkássága a húszas évek első felében nem merül ugyan ki a regényírásban, hiszen regényeivel egy időben versek, novellák, műfordítások, cikkek sorát alkotja, a regényepika – mennyiségi és esztétikai – dominanciája pályájának ezen a szakaszán mégis vitathatatlan.”¹⁵

A háttérbeszorítás másik sűrűn emlegetett oka a kötet átmenetként való besorolása. Kiss Ferenc így jellemzi a *Meztelenül* kötet megírásának egész időszakát, és átmenetisége miatt nem tulajdonít neki nagyobb jelentőséget. Olyan átmenetként jellemzi, amely a *Számadásban* csúcspontba ér,¹⁶ de amely nemcsak előzmény, hanem egy folyamat eredménye, következő lépése is, *A bús férfi panaszai* gondolatköreinek, alkotásainak folytatása,¹⁷ és amely egyszerre fordulat is.¹⁸

¹¹ NEMES NAGY Ágnes, *Érzésváltozások a Kosztolányi-vers körül = A rejtőző Kosztolányi*, szerk. MÉSZ Lászlóné, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 163.

¹² BARÁTH, i.m., 42.: „... annyira nem tud megmaradni expresszionista stílusában, hogy teljesen átzökken igazi területére, az impresszionizmus költőibb és nekivalóbb kifejezés területére”

¹³ SÖTÉR, i.m., 8.

¹⁴ HIMA Gabriella, *Kosztolányi és az egzisztenciális regény (Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992 (Irodalomtörténeti Füzetek 125), 52.

¹⁵ Hozzá hasonlóan gondolkodik Leventel Júlia is (LEVENTEL Júlia, *Így élt Kosztolányi Dezső*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1985 (Így élt...), 173.), amikor azt mondja, hogy az *Édes Anna* „érettebb”, „nagyobb”, „érzékenyebb”, mint az akkori, vele párhuzamosan írt versek.

¹⁶ KISS Ferenc, *Kosztolányi-tanulmányok*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 1998, 6–7.: „...teljes érvénnyel a költő is csak akkortól kezdve, mikor felfelé emelő, fényes ihleteit, már a kétség sűrűbb, a valóság masszívabb közegén átvezetve is ki tudta bontakoztatni. Mikor a vers és a próza között a kiegyenlítődés elkezdődik, mikor az író prózájában is és lírájában is már személyisége egészével tud jelen lenni. Ezt a pillanatot egyfelől az Esti-novellákban, másfelől a *Számadás* verseiben lehet tetten érni. – Az irodalomtörténeti pillanatok persze sohasem előzmény nélkül valók. Kosztolányit is nehéz és termékeny próbák készítették fel a húszas és harmincas évek fordulóján bekövetkező fejleményekre. Legközvetlenebbül a regények és a *Meztelenül* szabadversei. Az emberkép hasadtságát ezek a művek sem szüntették meg, de a másik ember magányát, életének kisszerűségét, sivárságát, árvaságát a regények már a tragikumig betűzték végig.”

¹⁷ KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979, 233.: *A bús férfi panaszai*ban található némely verseket, főleg a *Most elbeszéltem azt a hónapot* kezdetűt, már a „*Meztelenül* (...) közelébe tartozónak” ítélik.

¹⁸ KISS, *Az érett...*, i.m., 246.: a *Meztelenül*ről mint gyökeres fordulatról csak megszorításokkal lehet beszélni: „költőknél általában, nála pedig különösen mindig az eredendő hajlamok logikája szerint mennek végbe a metamorfózisok.”

Vas István is az átmeneti jellegét emeli ki – mint előzmény és mint következmény egyaránt: „A bús férfi panaszait Meztelenül című kötete követte, az Alakok és a Bölcsőtől a koporsóig költői riportjainak szabadvers-előzménye”.¹⁹ Sőt, „lendületvételnék”, „furcsa kitérőnek”²⁰ is minősíti.

Hasonló véleményen van Térey is, aki a válogatáskötetéhez tartozó összefoglalójában, utószavában éppen azt fogalmazza meg a *Meztelenül* kiemelkedő pontjaként, amely a kritikai hallgatás egyik központi érvéül szolgál, és amelyet – következő mondatában – maga Térey is mintha akaratlanul átértékelne: „A Meztelenül húzóereje éppen a kötet átmenetisége. A skatulyába pakolt Kosztolányi felszabadul »a kerekítés kötelessége aló« (Füst Milán), egy könyv erejéig nem csilingel és nem préseli jambusba a tapasztalatait. Új regiszter szólal meg a szabadversben. Előmunkálat és hangpróba ez a költői munkásság koronájához, az 1935-ös Számadáshoz (...).”²¹ Hozzá hasonlóan Levendel Júlia is azt hangsúlyozza, hogy Kosztolányit a 20-as évek elejétől a Számadásra készülés jellemzi: a *Meztelenül* ennek előkészítése.²²

Antológiák

A szakirodalomban foglaltakon kívül azonban érdemes megvizsgálni egy másik kiadványtípust is, amely már csak közvetetten mutathatja a kötetek kanonizáltságát, elismertségét, a nekik tulajdonított szépirodalmi-poétikai potenciált. Ezek a kiadások a válogatott versek és költemények.

A Kosztolányi maga válogatta kötet mellett három kiadást vettem szemügyre tüzetesebben: a Térey János-²³ a Vas István-²⁴ és a Réz Pál-félt.²⁵

„gyökeresebb fordulatra van szükség, s e fordulat a *Meztelenül* című kötet darabjaiban megy végbe.”

KISS, Az érett..., i.m., 265.: „a *Meztelenül* – noha tartalmaz önmagukban is megálló, maradandó alkotásokat – mégiscsak átmenet: elsőrendű értelmét adja, hogy általa készül fel Kosztolányi legnagyobb lírai vállalkozására, a Számadás verseire.”

RÓNAY, Kosztolányi Dezső, i.m., 212.: „A *Meztelenül* vagy az *Alakok* a szépirói pálya fordulójának dokumentumai (...).”

¹⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső *Válogatott versei*, vál. VAS István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955, 7.

²⁰ Uo., 22.: „...írja meg mélységesen morális költeményét, a Számadást. Ez már az utolsó versek nagy korszaka. De előbb, nekifutásul, lendületvétellel úgy látszik szüksége volt egy furcsa kitérőre, a *Meztelenül* (1928) szabadvers-korszakára. Ennek a kötetnek sem volt azonban sok köze a kor avant-garde-ista szabadverseihez. Sőt, voltaképpen jobban hasonlított Kosztolányinak körülbelül egyidőben írt »riportjaihoz«, az *Alakok és a Bölcsőtől* a koporsóig karcolataihoz, mint bármiféle vershez.”

„az utolsó versek csúcsairól visszatekintve úgy tűnik föl, mintha csak erőgyűjtés, lélegzetvétel volna [ti. a *Meztelenül*]”

²¹ KOSZTOLÁNYI Dezső *Válogatott versei*, vál. TÉREY János, Bp., Palatinus Kiadó, 1999, 210.

²² LEVENDEL, i.m., 173.: párhuzamot von a *Zászló* és a *Szeptemberi áhítat* című versek „elragadtatott lobogásvágya” között.

²³ KOSZTOLÁNYI, vál. TÉREY, i.m.

²⁴ KOSZTOLÁNYI, vál. VAS, i.m.

²⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Válogatott versek és versfordítások*, vál. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

Kosztolányi saját válogatásában a *Meztelenül* 44 verséből 26-ot vett fel a kötetbe. Érdekes, hogy az önmagát olvasó költő mennyivel másképp ítélte meg alkotásait, mint a későbbi válogatáskötetek szerkesztői: olyan verseket hagyott ki, amelyek a későbbi válogatásokban benne vannak. Tanulságos megnézni, hogy azok a versek maradtak ki válogatásából, amelyeknek vagy a kötetkompozícióban van jelentős szerepük, vagy azok, amelyek a *Számadás* felől való olvasást segítik elő.²⁶

A Réz Pál-féle válogatásba négy kötet teljes egészében belekerült, és egyik kötet sem maradt ki; a *Meztelenül* is az ő válogatásában a legteljesebb (a *Meztelenül* végső változatának 44 verséből 34 vers kerül bele), de a kiadvány terjedelméhez és a többi kötet szerepeltetéséhez viszonyítva, arányaiban kissé háttérbe szorul.

A Vas István által válogatott kiadásból a *Zsivajgó természet* és az *Őszi koncert – Kártya* kötetek maradtak ki és a *Meztelenül* verseinek a fele került be (22 vers). A kiadványba összesen ~200 vers lett felvéve, tehát a *Meztelenül*-versek szerepeltetésének a válogatásban való aránya nagyjából azonos a *Meztelenül*-verseknek Kosztolányi lírai életművéhez viszonyított arányával. Ez a nem sokkal későbbi Térey-válogatásra is elmondható.

Ezek a kiadványok, tehát nem hallgatnak a *Meztelenül*-ről – szemben a szakirodalommal. A Térey-féle válogatásról tudhatjuk az okát a viszonylag nagyobb mennyiségben felvett *Meztelenül*-verseknek: „Úgy érzem, akkor járok el igazságosan, ha elődeimnél sokkal szűkebb teret szabok [A szegény kisgyermek verseinek] – a méltatlanul hanyagolt versek javára.”²⁷ A többi válogatásnál annak tudható be a *Meztelenül*-versek nagyobb arányú felvétele, hogy a szerkesztőknek maguknak van jelentős szerepük van – a szakirodalmi hatás ellenében: döntéseik és egyéni értékítéleteik befolyásolják a válogatás összetételét; nem beszélve a kiadás terjedelmi korlátairól.

Felmerül tehát a kérdés: ha maga Kosztolányi nagyobb hangsúlyt fektetett a *Meztelenül*-re és a bemutatott válogatások összeállítói részéről is nagyobb az igény a versek – és a kötet – szerepeltetésére, nem lenne-e érdemes revízió alá venni a szakirodalom merev elzárkózását.

Elismerő szólamok

Az eddigiekkel ellentétben azonban a szakirodalomban – kisebb mértékben, de – a *Meztelenül* elismerése, értékeinek bemutatása vagy megemlézése is jelen van. Ezt a kisebb

²⁶ Kimaradnak: *Csomagold be mind..., Szerelem, Lankadt ibolya, Repülő ifjúság, Kalauz, Beteg, Vidéki nappal, éjszaka, Régi dajkánk egyetlen öröme, Hetedhétország, Vágy eltévedni, Költő, Bekötött szemmel, Piac, Krúdy Gyula, Nagy a reggel, Ha játszanak a gyermekek..., Tömeg, Temető*

A *Csomagold be mind...* kihagyásából arra lehet következtetni – és dolgozatomban erre is teszek kísérletet –, hogy a verset nem a *Számadás* felől érdemes vagy adekvát olvasni, hanem önértéke szerint.

²⁷ KOSZTOLÁNYI, vál. TÉREY, i.m., 208.

mérvű elismerést jól jellemzi Bori Imre megjegyzése, miszerint: „*érdekes módon a kortársak mintha jobban és igazabban értették volna a Meztelenül Kosztolányiját, mint ahogy értékeli és érti immár az utókor.*”²⁸ Ezen a hozzászóláson már csak annak a háttértudásnak a fényében is érdemes elgondolkodni, hogy a húszas-harmincas években nemcsak Kosztolányi, hanem kortársai lírájában is tendenciaszerű változások mentek végbe:²⁹ ez lehet a mélyebb megértés oka.

Az elismerő hangot megütő írások egy része ugyan továbbra is a „*Meztelenül mint előzmény és következmény*” paradigmájában mozog, mégis valamely apró észrevétel vagy egy kissé más szempontú megközelítés miatt alapvetően pozitívan utal a kötetre.³⁰

Ezekhez a véleményekhez hasonlóan nem vehető teljes elismerésnek Pintér József meglátása sem, hiszen Kosztolányihoz írott levelében nem minősíti egyértelműen jónak szabadverseit, csak más költőkhöz viszonyítva ismeri el őket: „*Azt hiszem, hogy Nálad még a szabadversek is – a költők kényelmességének, hogy ne mondjam, lustaságának ezek a kócos termékei – jobbak, mint a többi külföldi és magyar szabadverselőé.*”³¹ Ez a leírás pedig inkább Kosztolányi költői tehetségének mintsem új kötetének és új verseinek szól.

Az – ennél egyértelműbben – pozitív megnyilatkozások egyik oka az, hogy néhány irodalomtörténész felismerte, az egyre szélesebb körű írói és költői tapasztalat egymásra hatása igen termékenynek bizonyult Kosztolányi esetében: olyan tényeket is feldolgozhatott, amelyek költőként elkerülték a figyelmét.³²

²⁸ BORI, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 191–192.

²⁹ vö. KISS: *Az érett...*, i.m., 248.: A Nyugat első nemzedéke puritánabb stílusra váltott: „*Bármerre nézett Kosztolányi, mindenütt a gyökeres stílváltás jeleit észlelte. Az expresszionizmus az általa legalaposabban ismert német irodalomban ekkor a legvehemensebb, s Európa más tájain is előretörnek az avantgarde áramlatai.*” BORI, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 197.: „*A szabadvershez én is, mások is szükségszerűen jutottunk el, a fejlődés végzetes törvényei alapján... Elérkeztünk a fejlődés végső határáig. Mi következhet ezután? Az, ami az irodalomtörténetben mindig: a romantizmustól visszamenekülőnk a klasszicizmusához, hogy tovább fejlődhezzünk és ne legyünk önmagunk majmai, utánzóink már úgy kezelik a nyelvet, mint mi. Hagyjuk nekik ezt a játékot. Menni akarunk a magunk útján. A rímek egyelőre az operettekéi. Egyelőre, írom, mert nem hiszek a szabadvers egyedül üdvöztető voltában, amint a zártforma egyedül üdvöztető voltában sem hiszek. De a zártforma lebontása számomra és társaim számára lelki szükség volt...*” /Kosztolányi: *Kassák-kritika*/

³⁰ vö. KOSZTOLÁNYI Dezső *Összegyűjtött versei*, kiad. VARGA Balázs, bev. SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962. I., 34–35. „*Ami új jött, az is szervesen nőtt ki az előzőből. A hozzáértő kritika joggal tartotta jelentősnek a prózaversek e kis kötetét, melynek különben nem volt méltó sikere a közönségnél.*”

Uo., 45.: „*Így, mindezen [kötetein] keresztül jutott el Kosztolányi Dezső a forró élet- és emberszeretettől hiteles, bár hit nélküli erkölcsi magatartásig és nagy költészetig.*”

³¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris Kiadó, 1996, (Osiris klasszikusok), 987.

³² BORI, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 191.

BORI Imre, *Korszakhatár-e? Avagy: költők a damaszkuszi úton?* = „*De nem felelnek, úgy felelnek*”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján, szerk. KABDEBŐ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 90.: „*Az 1928-as verseskötetben a kritika joggal kereste a Kosztolányi-regényekkel a korrespondenciákat, mert feltűnő, mennyire gazdag a versekben az olyan tapasztalatok köre, amelyeket az elbeszélő inkább értékelni tud, a lírikus figyelme pedig ritkán szokott észrevenni. A kritika tehát a »valóság új lényegszemléletét« emlegette, amelynek célja a »jelenségek mögé, a rejtett összefüggések melyére és hátterébe pillantani«, tehát a szavaknak értelmi jelentőségét hozni előtérbe az addig inkább pikurális szerepük ellenében.*”

Térey, versválogatásáról – ezáltal a felvett *Meztelenül*-versekről is – írva így fogalmaz: „Ezek történetesen tényleg a legjobbak [versek], illetve a legjobbak közül valók.”³³ amely félreérthetetlenül dicsérő kijelentés, de indoklást nem ad. Hozzá hasonlóan Füst Milán is egyértelműen pozitívan nyilatkozik a kötetről, de az elismerését alátámasztó kézzel fogható okokat ő sem nevez meg: saját benyomásaira, érzéseire alapozza minősítését. Változtatásáért, újításáért dicséri a költő bátorságát; a versek váratlan, meghökkentő jellegük ellenére is tetszenek neki, majd kijelenti: „S amit írt, költészete legszebbjei közé tartozik.”³⁴ Gyönyörűnek, természetesnek és élőnek, izzónak, hihetőnek nevezi a költeményeket.³⁵

Mások is rövid jellemzésükben ejtettek el néhány értékelendő – de értelmezésig nem vagy csak ritkán vezető – szempontot a kötetrel kapcsolatban. Legsűrűbben: lírai őszinteségét,³⁶ a kötet humanitáseszméjét,³⁷ a gondolatok szárnyalását segítő formai szabadságát, egyszerűségét,³⁸ lényeglátását.³⁹ Kiss Ferenc – Turóczi-Trostler Józsefre utalva – ezt így fogalmazza meg: „Pontos tárgyiasság, plaszticitás, tömörség – rövidre fogva ezek lennének a *Meztelenül* legtöbbet dicsért erényei.”⁴⁰

A befogadástörténet kérdései

A bemutatott vélemények, hozzászólások mindegyikében – úgy gondolom –, van igazság, de a fentiek hiába indulnak ki alapjában véve elfogadható állításokból, ha a belőlük levont következtetéseikig, a hangoztatott, *Meztelenül* kötet ellen felhozott érvekig való logikus és egyértelmű eljutás már megkérdőjelezhető.⁴¹

vö. 197: bizonyos „szempontból a *Meztelenül* programkötetét Kosztolányinak.”

³³ KOSZTOLÁNYI, vál. TÉREY i.m., 206.

³⁴ FÜST Milán, *Kosztolányi Dezső: Meztelenül*, Nyugat, 1928. január 16., 150.

³⁵ Uo., 152–153.

vö. KOSZTOLÁNYI, vál. TÉREY, i.m., 208–210.: „Kerek egészként négy verseskönyv állja meg a helyét a tűzpróbán.” [ti. A szegény kisgyermek panaszai, A bús férfi panaszai, *Meztelenül*, Számadás];

„Az első világháború idején fogant verseskönyvek ingadozó színvonalúak, kompozíciójuk esetlegesebb az első etalonénál (Őszi koncert – Kártya, Mágia, Lánc, lánc, eszterlánc, Mák, Kenyér és bor).”

³⁶ BARÁTH, i.m., 42.

FÜST, i.m., 150.

³⁷ BARÁTH, i.m., 42.

³⁸ FÜST, i.m., 150–153.

SEBESTYÉN Károly: *Szabad gondolat és szabad vers: Szélgjegyzetek Kosztolányi Dezső új verseskönyvéhez*, Uj idők, 1928, 205.

KISS, *Az érett...*, i.m., 249, 255.

TURÓCZI-TROSTLER József, *Kosztolányi Dezső „Új versei”-hez*, Nyugat, 1928. január 16., 156.

³⁹ Uo., 155.

⁴⁰ KISS, *Az érett...*, i.m., 246.

⁴¹ BORI, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 192.: „A kritika ugyan a szabad vers kérdésében tört kopját, valójában nem értelmezte Kosztolányinak azokat az új művészeti veretű igényeit, amelyek megkívántatták vele a zárt költői formákkal való szakítás kísérletét, és ezért inkább szeszélyesnek, mint szükségszerűségnek tartotta formaváltását.” vö. A korabeli tendenciákkal.

„ha a kötet bevezető, vallomásos versét (...) idézik, akkor az első versszaknál állapotodnak meg, amely arról beszél, amit el akar hagyni (már 1925-ben!)”

Dolgozatom következő részében igyekszem bemutatni, hogy a kötet ellen felhozott érvek miért nem állják meg feltétlenül a helyüket. Abból indulok ki, hogy ezek az ellenérvek a kötetrel való foglalkozás, a kötet nem elhanyagolható mivoltának bizonyítékai is lehetnek. Egyrészt, ha az életműbe nem szervesen illeszkedő kötetnek tekintjük, akkor érdemes megvizsgálni a különbségeket, az eltérés mikéntjét; ebből a szempontból az életműtől való különállása fogja adni a verseskönyv jelentőségét. Másrészt, ha átmenetinek, az életműbe belelapuló kötetnek tekintjük, akkor érdemes megvizsgálni, hogy miben volt következménye a megelőző verseknek, és mennyiben, milyen tekintetben volt előzménye a későbbieknek, de miben adott mégis mást mind az előtte, mind az utána állóknál. Erről az oldalról nézve pontosan következmény- és előzményjellege miatt válik jelentőssé: nélküle Kosztolányi nem juthatott volna el a szakirodalomban is több szempontból elismert, a költői pálya csúcsának tartott *Számadáshoz*. Illetve, a szakirodalom gondolatmenetétől távolabb lépve elmondható, hogy nemcsak a *Számadás* viszonylatában lehet érdemes foglalkozni a kötetrel, hanem a lírai életművel való összevetésében is fontos megvizsgálni, pontosan miben áll átmenetisége.

III. Nyitottság és zártság lebegtetése mint kötet- és versszervező erő

A kötet kapcsán a szakirodalom – ahogy már szó volt róla – általában egyáltalán nem jut el mélyebb értelmezésig. Amelyik mégis eljut, az vagy tömören vagy más Kosztolányi-kötetekkel röviden összevetve teszi ezt meg.

A kettősségek szerepe a Csomagold be mind... értelmezése kapcsán

A legjellemzőbb, és talán legtöbbet idézett, a kötet elején álló *Csomagold be mind...* című vers, amely sok szempontból tipikusan jellemzi a kötetet. Ezért ezen vers részletesebb értelmezésével igyekszem képet adni a kötet nyelvi-poétikai és stilisztikai megformáltságáról, jegyeiről, valamint ezzel összefüggésben a vers értelmezési lehetőségeiről, a kötetkompozícióban betöltött szerepéről. A vers értelmezése erősen összefügg szerkezetével, felépítésével,⁴² ezért tartom fontosnak a szempontok együttes vizsgálatát.

⁴² vö. A korabeli változásokkal.

THOMKA Beáta, *A húszas-harmincas évek költészetének domináns poétikai, retorikai alakzatai = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 114–115.: „A metrikai rendszerek változásai szükségképpen hozták magukkal a különböző nyelvi szinteken bekövetkező átrendeződést. Amint fellazul a ritmikai egyöntetűség, más struktúrák és versegységek vállalják fel a ritmusképző funkciót. A magyar költészetben nemcsak a szabadvers helyezte át a hangsúlyt a verslábról, ütemről a mondattani síkra, hanem a domináló jambusvers is.”

Az 1925-ben írt versben a lírai én már az első versszakban megfogalmazza a régi versalkotási mód elhagyásának, befejezésének programját,⁴³ az eddigi költői eszköztár hátrahagyását; a versszak utolsó sora pedig utal a világ új, más – költői – eszközök által való megismerésére, tényleges, közvetlen befogadására. Így ez a vers – ars poetica jellegéből és a kötet nyitányaként való megjelenéséből kifolyólag is – a kötet tartalmi-formai jegyeinek, vállalásának beharangozójává válik:⁴⁴ a puritánabb, egyszerűbb, dísztelenebb írásmód⁴⁵ jellemzőjévé – még akkor is, ha ez nem feltétlenül lesz így a későbbiekben Kosztolányi pályáján.

Azonban a vers – a kötet egészéhez hasonlóan – sem nyelvi, sem tartalmi szempontból nem ilyen homogén; nem értelmezhető adekvátan egy egységesítő szempontú felfogás felől – amilyen felfogást a szakirodalom is képvisel, amikor a *Számadás* felől, annak kategóriáin keresztül olvassa a kötetet –, hiszen már a program maga is ellentételező: a versben megjelenő batyu és a hozzá kapcsolódó csomagolás tekinthető a vers egyik központi motívumának, hiszen ez képviseli a régi és az új versalkotási mód közötti kapcsolatot, átmenetet. A batyuba pakolás értelmezhető egyrészt hiánynak, veszteségnek, elomlásnak, hiszen a belepakoltakhoz mind pozitív minősítéseket kapcsol a lírai én (*édes, játék, szerelem, kincs, arany* stb.), így hátrahagyásuk értékvesztés is lehet:

*régi szavam, az aranyt, kevélyen
csengő rímeim, melyekkel magasan
röpültem a többi fölött, s ékes igéim,
mind-mind csomagold e batyuba,
abba, amit hoztam, s hagyd az úton másnak*

⁴³ Az értelmezhetősége természetesen nem ennyire egyértelmű, nem feltétlenül a kötetkompozíció által sugallt olvasat a legadekvátabb, de a csomagolásnak a versalkotási módra való vonatkoztatása legitim és széles körben elterjedt olvasat. Dolgozatomban ezzel az értelmezéssel foglalkozom.

⁴⁴ vö. A többi Kosztolányi-kötet nyitányával.

⁴⁵ vö. A korabeli tendenciákkal (egyszerűsödés).

THOMKA, i.m., 116.: „szembetűnő a látványszerű megérzéskísértés jelentőségének csökkenése, és a földézés, az utalásosság szerepének növekedése. Mint már jeleztük, a kifejezés fokozatosan kijelentéssé, megnevezéssé transzformálódik, s egy-egy életművön belül is élesen kirajzolódik az érzéki telítettségéből származó képi zsúfoltság visszahúzódása, a nyelv és közlés egyszerűsödése, köznapibbá, dísztelenebbé válása. Mindez nemcsak a hasonlatok, megszemélyesítések, jelzők számának csökkenésében tükröződik, hanem ezek belső átalakulásában. Míg korábban a jelzős szerkezetekben és a metaforákban összekapcsolt elemek egyike rendszerint szenzuális tartalmakkal egészítette ki a fogalmi, szemléleti összetevőt, most kapcsolatuk igen gyakran a feszültségfokozó *hypallage*, *oxymoron*, *paradoxon*, *antitethon* jegyében alakul, ami fölerősíti a disszonanciát. A jelenség háttérében kognitív disszonancia különösen azokban a határhelyzetekben válik érzékelhetővé, melyekben a lét/nemlét kérdéseivel, a megszólalás kínjaival, a betegség, a kínok, a pusztulás, a téboly kíméletlen valóságával kell a költőknek számot vetniük.”

Másrészt azonban a bepakolás gesztusa a felsoroltak összegyűjtését is jelenti, amely értékmentés, lezárás vagy összegzés is lehet – főleg, ha a hozzácsatolt szintén pozitív minősítéseket tekintjük (pl.: *hősi-igazul*):

*hogya hősi-igazul járjak egyedül,
egyszerű ember az egyszerű földön*

Ezek az értelmezések egymás mellett vannak jelen, nem tudunk kiemelni közülük csak egyet, mint egyedüliként igazat. Ez a fajta kettősség, ellenpontosítás az egész versen – és az egész köteten is – végigfut. Kiterjed a halál megjelenésére is: a meztelenülés, vetkőzés egyrészt a pusztulással, hátrahagyással áll kapcsolatban, másrészt azonban – nemcsak pusztulást, hanem – egy más típusú vers, poétikai megszületését, megszületéséhez nélkülözhetetlen történést vagy cselekvést is jelenti:

*s meztelenül legyek, amint megszülettem,
meztelenül legyek, amint meghalok.*

Az egyik legszembetűnőbb ellentét az, hogy a „régi szó” elvetésének szándékát nyilvánítja ki, de ezt cifra jelzőkkel, határozók, főnevek halmozásával, felsorolásával teszi meg („a kincseim csomagold be, / régi szavam, az aranyt, kevélyen / csengő rímeim” stb.)

A megfogalmazott újításra való igény következtében megjelenő új jegyek közül a legfeltűnőbb a szabadversforma⁴⁶ – amennyiben a szabadvers alatt a rímtelen, a sorok hosszúságát szabálytalanul változtató, illetve ritmusos (jambikus lejtésű) verseket értjük.

⁴⁶ A versforma választása nem volt meglepő a korban – sem Magyarországon, sem Európában. vö. KISS, *Az érett...*, i.m., 246.: Kijelenti, hogy kötete nem meglepő, bár sokakat meglepett; de szerinte ez a fejlemény „törvényszerű és természetes”, amely a versek tüzetesebb vizsgálata során látszik is. SZEGEDY-MASZÁK, i.m., 380.: „Whitman és Marinetti fordítójától nem volt igazán meglepő, hogy szabadverset is írt.”

FERENCZI László, *Maurice Carême – visszatérés a költészethez = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. Kabdebó Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 191–197.: Az avantgárd irányzatok felé való nyitást, a szabadvers előtérbe kerülését, majd ezt követően a rímeléshez való visszatérést írja le Európa egyes részein – ugyanazt a tendenciát, amelyet a korabeli hazai költőknél is tapasztalhattunk.

THOMKA, i.m., 114.: „A poétikai-metrikai szerkezetek, mint a lírai műformaként, illetve metrikai egységként is funkcionáló szonett, vagy azok a formák, melyek – mint az elégia - hagyományosan meghatározott tárgyi, motivikus, metrikai, szerkezeti, műfaji kánonnak kellett megfeleljenek, kétirányú átalakulásról tanúskodnak. Az egyik esetben a megőrzött klasszikus metrumok nem szokványos, gyökeresen új tartalmak kifejezői, mint Babits Május huszonhárom Rákospalotán című versének disztichonjai. A vers retorikai rendszerét, képi és nyelvi eszközeit erőteljes expresszivitás uralja, minden elem a zaklatottság, a fölfokozott érzelmi állapot alárendeltje. A metrikai forma és a verstárgy diszharmoniója tudatos eljárása a korszak költészetének. A másik lehetőség a poétikai forma tárgyi, tematikai, motivikai, hangulati összetevőinek átörökítéséből és a metrikai konvenció

A címre is érdemes külön figyelmet szentelnünk. A vers kezdősorát ugyanaz, mint a cím, amely értelmezhető *A szegény kisgyermek panasza*i és *A bús férfi panasza*i című kötet címadási módjához való visszacsatolásként. De a kezdősornak ez a fajta kiemelése azt vonzza magával, hogy nem explicálódik benne a lényegi a tartalom, amely segíteni tudná a versértelmezést. Azonban ha a címet nem egyszerű kiemelésnek, egy sorral való azonosságnak, hanem a tartalom összefoglalójának tekintjük, akkor ez megerősítheti a vers ars poeticaként való értelmezését: hiszen a már említett becsomagolást és batyut állítja a középpontba, mindezt felszólító módban, megszólítás keretében teszi, amely visszavezet minket a megfogalmazott program véghezviteléhez.

A megszólítás maga is többértelmű: az egyes szám második személyű megszólított az első versszakban önmegszólításként értelmezhető: önmagát szólítja fel formailag – és gondolatilag is – új vers alkotására:

*Csomagold be mind, ami volt, ami régen
volt, ami édes, mind csomagold be*

Azonban a második személy sajátos funkciója, hogy általánosításként is érthető, de adekvát magyarázat az olvasó megszólításaként való felfogása is.⁴⁷

A második versszak „... *Adj hát / vetközni most erőt, érezni e kevés / időre magamat s a világot...*” mondatában a megszólítás stílusában és megfogalmazásában az eposzok invocatiójára, múzsákhoz való fohászára, segélykérésére emlékeztet az egyes szám második személyű felszólítás, a kérlelés és a cél eléréséhez szükséges erő kérésének aktusa miatt.

A követő tagmondatokban találhatjuk a megszólított megjelenését, amelyet az *adj* felszólító módú ige készített elő. A megszólítás ebben az esetben kérésként funkcionálhat, és nem önmaga megszólításaként: a lírai én két fogalmat – a szeretetet és a fájdalmat – szólítja meg. Ez az értelmezés visszahat az első versszakra, így lehetőségünk nyílik oda is behelyettesíteni ezen megszólítottakat:

*...te nagy
igazság, szeretet s még nagyobb igazság,*

elutasításából, új verselési minta megalapozásából következik. A jambus-vers mellett a szabadvers bizonyult legalkalmasabbnak e sokféle nyitás érvényesítésére. A tendenciák e téren is a homogenitást felváltó polifónia, a monometrikusság helyére kerülő polimetria, poliritmia felé mutatnak.

⁴⁷ SZEGEDY-MASZÁK, i.m., 383.: A második személy jelölheti az olvasót is, így a megszólított kiléte kétséges, nem egyértelmű.

fájdalom.

A nyelvi megformáltság a legtöbb helyen szintén nyitottá teszi a verset, mintsem egyértelműsíti azt. A kötetre is jellemző ismétléses alakzatok – szóismétlés, gondolati és mondattani párhuzam, halmozás, felsorolás – a kezdőversben is fontos szerepet játszanak: nyomatékosítanak, konkretizálnak, ritmusossá tesznek. A halmozás, felsorolás amellett, hogy pontosít és részletez, magában rejti a felsoroltak egymásra értésének lehetőségét – az azonos funkciójú tagmondatok közötti szoros, gondolati párhuzammal való összekötöttség miatt (pl.: *ami volt, az édes; a régi szavam egyenlő az arannyal* stb.) Azonban érdemes megfigyelni, hogy a halmozás funkciói egymással valamelyest ellentétben állnak: hiszen egyrészt a felsorolással tágabb, szélesebb, részletesebb perspektívát kapunk (*édes, játék, szerelem* stb.), azonban a felsorolt minősítések pontosítanak is, amely szűkítéshez is vezet (*ami régen volt az édes*).

Az ismétléseknek ezen kívül késleltető funkciójuk is van. Például az olvasó csak késleltetve tudja meg, miért kell becsomagolni a rímeket, igéket stb. Illetve azzal, hogy az első szavak inverzióval ismétlődnek a második sorban, mintha keret képződne: zárt egységnek tűnik a szerkezet:

*Csomagold be mind, ami volt, ami régen
volt, ami édes, mind csomagold be*

De továbbolvasva kiderül, hogy valójában nem vissza, hanem legalább annyira előre is vonatkozik az inverzióval megismételt rész. Ez abból adódik, hogy az első versszak formailag egyetlen többszörösen összetett alárendelt mondatból áll, amelynek az elejére kerül a főmondat („*Csomagold be mind*”), amelyet tárgyas alárendelő tagmondatok követnek, majd megismétlődik a főmondat („*mind csomagold be*”), amely így egyrészt az előtte álló tagmondat(ok)hoz tartozhat, másrészt az utána következő tagmondatokat vezetheti be:

*„...ami édes, mind csomagold be,
ami több, mint játék, szerelem, több, mint
élet is”*

Az ismétlések így lebegtetnek is, nyitottá teszik a verset, a vers értelmezését. Ez sajátos olvasói helyzetet teremt: egyszerre akasztja meg, teszi töredezetté és folyamatossá is a befogadást.

A kötő- és kapcsolóelemek elhagyása (aszindeton), illetve halmozása szintén segítik és meg is akasztják, kérdésessé is teszik az értelmezést. Ezzel szembeállítható a vers eleji kötőszóhalmozás (poliszindeton)⁴⁸ (pl.: „*ami volt, ami régen volt, / ami édes*”), amely azonban hasonló funkciókkal bír: előbeszédyszerű, értelmezést segítő vagy éppen nehezítő elem.

Az interpunkció legalább ennyire kettőssé teszi az értelmezést. Ezt jól példázza a „*kincseim csomagold be*” sor, amelynek végére vesszőt tesz a költő, de a továbbiakban ennek az összefoglalásnak a további kifejtése olvasható („*régi szavam, az aranyt, kevélyen / csengő rímeim*”), tehát a sorvégi vesszőt kettőspontként tudjuk értelmezni:

*ami több, mint játék, szerelem, több, mint
élet is, a kincseim csomagold be,
rég szavam, az aranyt, kevélyen
csengő rímeim, melyekkel magasan
röpültem a többi fölött, s ékes igéim*

Így felmerül a kérdés: miért használ vesszőt kettőspont helyett? Erre egy lehetséges válasz, hogy azért, hogy ne legyen egyértelmű az olvasás során a tagmondatok viszonya, s így megszakítás és folytonosság kettősségében mozogjon a versszöveg: hiszen a vessző ilyen funkcióban való használata megnehezíti, elbizonytalanítja az értelmezést és befogadást, amely megakasztja az olvasást, miközben a folyamatos vesszőhasználat nyitva is hagyja, görgeti tovább a szöveget. Másrészt viszont az előbeszédyszerűséget mímeli a folyamatos

⁴⁸ A húszas-harmincas években nem voltak példa nélküliek az olyasfajta kettőssége, mint a bővítés és elhagyás egymás mellettsége.

vö. THOMKA, i.m., 115.: „A költői szintaxis e metrikai funkcióbővülés mellett retorikai és jelentéstani szempontból is külön vizsgálat tárgyát kellene képezze. Ezen a felületen tapinthatók ki ugyanis azok a szemléleti változások, melyek viszonylag rövid idő leforgása alatt Babitsnál, József Attilánál, Kosztolányinál, Radnótinál lejátszódtak. A szemléletesből a szemléletibe, a személyességből a tárgyiasságba való átfordulás, a szenzualitásra ránövő reflexivitás, a stílus emelkedettségét felváltó egyszerűsödés, a kifejezés elsőbbségét kisajátító állítás, kijelentés, megnevezés a nyelv mikro- és makroszintjeit, valamint a retorikai eszközkészletet sem hagyhatta érintetlenül. Igen szembetűnő a két egymással ellentétes művelet, az elhagyás és a bővítés egyidejűsége ebben az időszakban. Míg József Attila és Kosztolányi a korábbi kötetekhez viszonyítva mind fokozottabban fordulnak a tömörítés, rövidülés, sűrítés, kihagyásosság, redukció felé, ami egyben sok kedvelt alakzatukról való lemondással jár együtt (...)”

vesszőhasználatban: szaggatott, de mégis folyamatos, amely a vesszőhasználattal ráadásul a lazán kapcsolódó mellérendelést imitálja, amely szintén az előbeszéd sajátja.

*...ami volt, ami régen
volt, ami édes*

[...]

*ami több, mint játék, szerelem, több, mint
élet is*

Ehhez hasonlóan a versszöveg több helyen is előbeszédszerű; többször rájátszik a szóbeli kommunikáció általános formai jegyeire: a mondatok állandó bővítésére, amely egyszerre teszi folyamatossá és nehezebben befogadhatóvá, vagyis szaggatottá a szöveget; a többszörösen összetett mondatok használatára („*Csomagold be mind, ami volt, ami régen / volt, ami édes*”), a sok közbevetésre („*az aranyt, kevélyen / csengő rímeim, melyekkel magasan / röptem a többi fölött, s ékes igém*”), a főmondat többszöri megismétlésére. Ez utóbbi egyrészt szintén könnyíti az értelmezést, hiszen emlékezetünkbe idézi a központi tagmondatot, másrészt viszont az ismétlés miatt nehéz eldöntenünk, hogy mely tagmondatok kapcsolódnak össze, melyik tagmondat melyikre utal – ahogy arról a fentiekben is szó volt –, így nehezíti is a befogadást.

Az inverzióval is egyrészt – a fentiekhez hasonlóan – az előbeszédre játszik rá (pl.: az első tagmondat „*Csomagold be mind*”-je után a „*mind csomagold be*”), másrészt ritmikai szerepe van, illetve nyomatékosító, megerősítő funkciója, amely gyakorlati funkció: kiemeli a fontos részt, a főmondatot, hogy a többszörös összetételben erre koncentrálódjon a figyelem, ne felejtődhesen el – hasonlóan az előbeszéd ismétléseinek szerepéhez.

Ugyanígy kettős funkciója van az ellentétnek, az ellentétek megjelenítésének is: egyrészt egységesít, másrészt szembeállít. Ezt úgy éri el, hogy olyan ellentéteket használ, amelyeket nem kizárólagosan ellentmondásként tudunk értelmezni, hanem egy folyamat két végpontjaként. Például a két igekötős, ellentétes jelentésű ige (*megszülettem-meghalok*) az élet-halál kérdéskörét, problematikáját ábrázolják a gondolkör két ellenpólusának megjelenítésével. De ezek párhuzamos szerkesztésmódjuk miatt nem ellentétként, hanem a gondolati ív, a gondolkör kiteljesítéseként értelmezhetők.

Ez már a vers motívumaihoz vezet át, amely egyben a kötet motívumainak beharangozója is – a vers nyelvi megformáltságának kötethez való viszonyához hasonlóan.

Az egyik legfontosabb – és Kosztolányira egész életművében oly jellemző – motívum az élet-halál kérdésköre. A *megszülettem-meghalok* fogalompár a fenti értelmezésen felül a befejezettséget jelölő *meg-* igekötőkkel kijelöli az élet határait, úgy értelmezve azt, mint két nemlét közötti, a születéstől a halálig terjedő szakaszt.

A második versszakban az élet és a halál, azon belül pedig a test és a lélek problematikája jelenik meg. Itt explikálódnak és kerülnek a középpontba a megszólítottak – a szeretet és a fájdalom –, amelyek egyben vezérlőelvekké is válnak. Ebben tűnik fel az egyén és a mások közvetlenebb viszonya, hiszen mindkét fogalom közösséget, több embert, és az egyén mások felé való közeledését, feléjük való nyitottságát feltételezi: se a szeretet, se a fájdalom nem értelmezhető önmagában, egyéni fogalomként, csak közösségiként.⁴⁹ Főleg, ha megvizsgáljuk a két megszólított *igazsággal* történő azonosítását: a *nagy* minőségjelző fejezi ki a megszólított (*szeretet*) emelkedettségét. Ezután a *nagyobb* jelzi a *fájdalom* mindent áthatóvá emelését; a *még* határozószóval kiegészítve pedig utal arra, hogy a *szeretet* is – valóban – *nagy igazság*, amelynél *nagyobbnak* lenni már egyet jelent a monumentálissá válással. Ez a monumentalitás és igazság pedig kevésbé értelmezhető egyéni szinten maradva.

Az „*érezni e kevés / időre magamat s a világot*” sorok hozzák azonos fontossági szintre a lírai ént és a körülötte álló világot, amelyet szintén érthetünk valamiféle közösségiség megjelenéseként, azonban az én és a világ különválasztásaként is, hiszen az *s* kötőszó funkciója nem egyértelmű, mindkét megközelítést megengedi.

Ezen kettőségek, amelyek látszólag kizárják egymást, mégis egymás mellett vannak jelen, végig jellemzik a kötetet. Ezért – véleményem szerint – nem érdemes a lezárságot, egyértelmű állásfoglalást, más kötetének kategóriarendszerét keresni benne. Már programjában is a kettőséget hirdeti meg, ezért az ellenpontosítást, nyitottságot, eldöntetlenséget nem hibájaként érdemes felfogni – amely álláspontot a *Számadás* felőli olvasás sugallja.

⁴⁹ Ez a fájdalomnál nem evidens, de a szövegkörnyezetből erre következtethetünk: a *szeretet* mellé helyezi a lírai én, amely sugallja ezt az értelmezést, hasonlóan a *világ* és az *igazság* szavakhoz, melyek közül az előbbi részegészen alapuló színekdochéként megjelenítheti az embereket, az utóbbi pedig mint társadalmi konstrukció létezik, amely szintén több ember együttesét feltételezi.

Kettősségek a motívumok és a nyelvi megformáltság szintjén

A szakirodalom a kötet kapcsán legsűrűbben az élet-halál ellentétét,⁵⁰ valamint a humanitásezmét, emberszeretetet és a sorsközösség-vállalást emeli ki.⁵¹

Játék és halál

Kosztolányi költészetének talán legsűrűbben emlegetett témái – a halál, az elmúlás és a betegség – pályája minden szakaszában fajsúlyos helyet foglalnak el.⁵² Azonban nem tekinthetünk rájuk úgy, mint homogén fogalmakra: az életmű egészében vagy szakaszaiban főleg, de a köteteken belül is csak megszorításokkal, annak tudatában, hogy Kosztolányi halálalfogása nem egységes: életművében dinamikusan változik. Az életmű halálalfogására tehát a folyamatosság jellemző. Tekinthető átmenetek sorozatának, gondolatok és kérdések hagyományozódásának. A változás a halálhoz való viszonyulásban érhető tetten. Ez figyelhető meg a **halál** és a **játék** összefonódásában is.

A *szegény kisgyermek panaszai*ban a játék mint önálló téma is előfordul, például *A játék* című műben. A mű tükrözi a játék könnyedségét mind hangulatilag, mind hangutánzásban és képi világában, mind poétikai megalkotottságában. Kosztolányi mintegy játszik a szavakkal, rímekkel, szerkezetekkel a versben. De ezen túl megjelenik az ön- és létértelmezés gesztusa és a vers lezárásának elbizonytalanítottságán keresztül a halál is: „s játszom, hogy akik alusznak / gyermekek.”

Már itt több helyen összefonódik a halál és a játék. Az *Ó, a halál* című versben tematikusan-motivikusan („*Ó, a halál. / A játszó társunk és tréfál velünk. / Rohanva száll - / Ő a fogó – és jaj, jaj, jaj nekünk, / tépázza gallérunk, ijedve forgunk / és kacagás közt betöri az orrunk*”; „*játékpuskánkat fogjuk ellene*”) és a nyelvi megformáltságon, játékos rímelésen keresztül is („*Övé a bál, / Ő a halál.*”).

Az 1916-os *Mák* című kötet *Akarsz-e játszani* című versében jelenik meg újra erősen a két téma összekapcsolása. A halál és a játék együttes megjelenése főleg a pálya elején

⁵⁰ KISS, *Az érett...*, i.m., 246.

BORI, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 193.

⁵¹ KISS, *Az érett...*, i.m., 246, 255.

BARÁTH, i.m., 43.

RÓNAY, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 191, 202, 205–206.

MAGYARLAKINÉ GREGOR Etelka Zita, *Kosztolányi Dezső lírájának mondatszerkezetei*, Nyelvtudományi Dolgozatok, ELTE, 1979, 4.

⁵² TURÓCZI-TROSTLER, i.m., 155.

KOSZTOLÁNYI, *Összegyűjtött ...*, i.m., bev. SZAUDER, 6–7.: „E költői világ tehát éppenséggel nem gazdag tematikában: ami volt egyszer, csak az variálódik az élet végéig megszakítatlan folytonosságban, a ciklusok tudatosan épülnek típuskeretbe (...).”

Uo., 7.: „... [A szegény kisgyermek panaszai] témában-hangnemben máris oly, önmagában is variációkból álló hangszerelt alapot adott a költőnek, amelyre később mindig visszatekintett, hivatkozhatott vagy amelyből meríthetett is öntudatlanul. A Szeptemberi áhítat elképzelhetetlen A szegény kisgyermek panaszainak világa nélkül.”

jellemző, a '10-es évek végére, '20-as évek elejére azonban folyamatosan csökken, a *Meztelenül* kötetben az előzőekhez képest elhanyagolható mértékben van jelen. Az első, közvetett utalás a *Csomagold be mind...*-ben van, ahol a felsorolásban megfeleltethetjük egymásnak a játékot és az életet („*ami több mint játék, szerelem, több, mint / élet is*”). A kettő kapcsolata kifejtettebben a *Ha játszanak a gyermekek...* című versben található:

*Ha játszanak a gyermekek, órákig készülődnek,
rakogatnak, tanácskoznak, majd hirtelenül
végeszakad az egésznek. Nincs ennek közepe,
csak eleje és vége. Mondd, nem ilyen-e éppen
az ember élete is, mely elkezdődik,
aztán gyorsan befejeződik? S a közepe, mint a semmi.*

A vers szentenciaszerű zárlatában a játék és az élet, a játék vége és a halál egymással való megfeleltetése, a kezdet, a vég és a semmi egymáshoz való viszonya jelenik meg: az élet rövidségének, semmiből semmibe tartásának, végességének tudata.

A **halál** többféle – eddig felsorolt – megközelítésének mindegyikére több példa is van a kötetben. Ahogy a *Csomagold be mind...* című vers kapcsán már szó volt róla, a kötetben a életnek mint két nemlét közötti szakasznak a felfogása jelentős: a meghalás mint valóságos esemény jelenik meg.⁵³ Az *Utolsó kiáltás* ki is mondja ezt a fajta felfogást⁵⁴ a semmiből semmibe tartás megjelenítésével. Ezt a *Szerelem* című vers nem az élet-halál viszonyában, hanem az életen belül is ábrázolja („*a semmiség, üresség / minden, ami körülvelt, az idegen világ is, / ő volt már.*”) A kötetben a költő általában a halálból a visszafordíthatatlanságát, az életből pedig hétköznapiságát emeli ki.

Az élet-halál kettőssége felfogható egyrészt ellentétnek, a lét és a nemlét közötti szembenállásnak, másrészt viszont egységnek is értelmezhető, egy természetes folyamat különböző minőségű részeinek, amelyek egységet alkotnak.⁵⁵

A *Hetedhétország* az élet különbözőségének és a mindenütt, a háttérben jelenlévő halál leírásával inkább ez utóbbi felfogás felé hajlik, a *Csendes viszontlátás* gondolatiságához hasonlóan. A *Bekötött szemmel*-ben is ez jelenik meg: az életnek a valahonnan valahová tartása, az időfolyamba való illeszkedése („*nem tudva honnan, nem tudva hová.*”) Azonban

⁵³ BORI, Kosztolányi Dezső, i.m., 193.

⁵⁴ BARÁTH, i.m., 44.

⁵⁵ A *Csomagold be mind...* című versben láthatunk hasonló példákat az ellentét egységesítő és szembeállító kettős funkciójára.

például a *Magánbeszéd* „*elfogyó életem*” sora, ellentétes szerkesztése az előbbi felfogást erősíti: „*Az életet szerettem*” kezdetű sor után ezt kifejtő, ehhez kapcsolódó gondolatok, sorok következnek egészen a „*Mostan*”-nal kezdődő sorig, amikor is szembekerül egymással a múlt és jelen ideje, értékrendje, állapota – ezt az ellentétet a mondat szerkesztés is megerősíti: a tömör kijelentő mondatokat felváltja az indulatszókkal telítődött, összetett, sok esetben kérdő vagy felkiáltó⁵⁶ modalitású mondat:

*Az életet szerettem. Azt, ami lüktet,
azt, ami vágat a vér rohamán.
És szíveket gyűjtöttem. Elhanyatló,
kedves főket, jó aggak kékerű,
áldott kezét, kisgyermek csodás,
seprős-pillájú, bűvös szemeit.
Mostan természetesen kiabálok,
izgága dühvel csapdosom üres
kezem. Jaj, jaj, én eszelős
gyűjtő, felsült, rossz üzletember,
nagyralató fajankó, mit műveltem?*⁵⁷

Az élet mint érték felfogására is találunk példát a *Szegényekben*. A vers – kissé parabolikus értelmezésben – az életet nem állítja élesen szembe a halállal – bár a „*ki azóta / ott porlad a tabáni temetőben*” sorokkal megjeleníti azt. Sokkal inkább az életet pluralizálja, és a szegény-gazdag dichotómia kapcsán állítja szembe az élet eltöltésének módját, idejét. A versben megfogalmazott *élet* olyan időtartamként jelenik meg, amely nem az *éléssel*, a *létezés* folyamatosságával, az állandó *jelenvalósággal* ekvivalens („*s robogsz tovább, / köszönve ennek, mosolyogva emerre, / igen szórakozottan*”). S amely nem öntudatlan, passzív létezést jelent („*Ugy elhagyod élményeid, mint kiolvasott / újságjaid*”), hanem tudatos – vagy

⁵⁶ Felkiáltásként értelmezhetők a mondatok megformáltságukból, szóválasztásukból, érzelmi telítettségükkel fakadóan akkor is, ha ezt nem jelzi felkiáltójellel a költő: kettős értelmezési lehetőséget kínál fel – egyszerre teszi nyitottá és zárttá.

vö. MAGYARLAKINÉ, i.m. 21.: „A szegény kisgyermek panaszai c. kötetől kezdve megszorodnak azok a felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatokat, amelyeket nem felkiáltójellel fejez be a költő.”

vö. Uo., 24: „Véleményem szerint azért nem használ felkiáltójeleket Kosztolányi, mert a vers zárt egységet, s az egésznek fokozott emocionális hatását nem akarta a résznek itt-ott történő nyomatékosításával kizökkenteni. Egyébként más verseiben is hasonló elvet követ.”

⁵⁷ A vers néhány pontja alapján összefüggésbe hozható a *Csomagold be mind...* című verssel: „*És szíveket gyűjtöttem*”, „*üres / kezem*” vö. batyú, csomagolás

legalábbis tudatosabb – életszemléletet („*Óvják ők azt, ami élet*”), a mindennapok megélését, az életre, az elmúlt dolgokra való reflexió képességét („*félreteszik, amit csak megérintett*”), amely magában foglalja az együttérzés, részvét⁵⁸ és emlékezés adottságát:

*A szegények virrasztanak,
vigyáznak mindenre,
élnek tehelyetted is
és nem felejtenek*

A kötetben sok szó esik az élet-halál viszonyában a test és lélek kettősségéről. Az *Aki ma meghalt* a halál megjelenítésére az élettelen holttest leírását alkalmazza, a halálban a lélektelenséget ábrázolva: „*Fülében csönd van, / szájában por és némaság.*” Ez a leírás valaminek – az életnek, a léleknek – a hiányára épül („*csönd*”, „*némaság*”). A halál átminősíti az embert: idegenné, távolivá, megismerhetetlenné teszi („*úgysem érem el soha / és messze van*”, „*De már nem értem, idegen.*”) Az *Utolsó kiáltás* is értelmezhető a lélektelenség leírásának, a halál mint „*örök sötétség*” és a „*semmi*” mint az életet keretező entitás megjelenítésével.

A kötetben ezzel ellentétben – vagy ezt kiegészítő módon – a halál nemcsak mint értékvesztés, vég, pusztulás vagy nemlétbe való távozás van jelen, hanem mint valami olyannak a feltűnése, elérhetővé válása, amely az életben nem volt hozzáférhető: a *Szeretet* című versben maga a szeretet értékelődik fel ilyen módon; a *Bekötött szemmelben* a tudás, a megismerés lehetőségessé válása, lehetőségessé válásának kérdése,⁵⁹ a *Lankadt ibolyában* pedig – Krisztus halálának ábrázolásával – az ember halálban való egyénítése, jelentőssé válása.

Tehát a halálalfogás, illetve az élet és halál viszonyának felfogása nem egységes a kötetben, a kérdésekre, témákra eltérő választ ad a költő, többször a test és lélek kapcsolatán a halállal és élettel való összefüggésükön keresztül.

Egyén és közösség

A szakirodalom másik sokat emlegetett szólama⁶⁰ a *Meztelenül*-kötettel kapcsolatban a „humanitáskereső”, a hétköznapi „kis”-emberekkel való „sorsközösség-vállalás”. Az egyén és közösség viszonya szempontjából a *Meztelenül* kötet⁶¹ *Csomagold be mind...* című verse több

⁵⁸ SZEGZÁRDY-CSENGERY József, *Kosztolányi Dezső*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1938, 57.

⁵⁹ BARÁTH, i.m., 44.

⁶⁰ Id. a fejezet elején idézett műveket.

⁶¹ KOSZTOLÁNYI Dezső *Összegyűjtött...*, i.m., bev. SZAUDER, 42.: Szauder a *Meztelenül* a „*kisemberek nagyságának költészete*”-ként nevezi meg

ponton is párhuzamba állítható a *Számadás*-ciklus hetedik szonettjével: a *Számadás* 7. az emberektől való elzárkózásról, a díszes jelzőkkel (*csillogó bazár, cifra bolt, kincs*) fémjelzett életről mondja el kritikus véleményét, míg a *Csomagold be mind...* hasonlóan cifra (*édes, kincs, arany, kevélyen csengő rím, ékes ige*) minősítésekkel illeti – értelmezésem szerint – a költő *Meztelenül* kötetet megelőző költészetét, és az attól való elszakadást hangsúlyozza.

...gyáva az, ki boldog,
kis gyáva sunnyogó, mindent bezár,
bezárja életét is, mint a boltot,
mert benne van a csillogó bazár,
és félti kincsét, a sok cifra foltot,
a lelke szűk, kucorgó és sivár

/Számadás 7./

*Csomagold be mind, ami volt, ami régen
volt, ami édes, mind csomagold be,
ami több, mint játék, szerelem, több, mint
élet is, a kincseim csomagold be,
régi szavam, az aranyt, kevélyen
csengő rímeim, melyekkel magasan
röpültem a többi fölött, s ékes igéim,
mind-mind csomagold e batyuba*

[...]

hagyd az úton másnak

/Csomagold be mind.../

A gondolatot folytatva a – majdhogynem puritán – egyszerűség magasztalását olvashatjuk mindkét versben:⁶²

⁶² Legitim olvasat az, miszerint a *Számadás* 7. – illetve a *Számadás* kötet több verse – Babits-ra reflektál. Amennyiben pedig a *Számadás* 7. párhuzamba állítható a *Csomagold be mind...*-del – és más *Számadás*-versek több *Meztelenül*-verssel (pl.: vö. *A vetkőző lelkek – Csomagold be mind...*) –, akkor feltehető (és véleményem szerint így van), hogy a Babits–Kosztolányi dialógus már itt elkezdődött. De ennek részletesebb kifejtésére itt nincs terem, ez egy másik dolgozat témáját képezheti.

*határa kertfal, tyúkól, pincegátor,
de a boldogtalan tanyája sátor,
zászlója felleg, ő, csak ő a bátor
s a jó, csak a boldogtalan a hős.*

/Számadás 7./

*...hagyd az úton másnak,
hogy hősi-igazul járjak egyedül,
egyszerű ember az egyszerű földön,
s meztelenül legyek, amint megszülettem,
meztelenül legyek, amint meghalok.*

[...]

*Ruhátlan és hústalan zúg el a lelkem,
nem illik hozzá az ifjúi parádé.*

/Csomagold be mind.../

Az összevetésben jól látszik, hogy Kosztolányinak a *Számadás*ban a szakirodalom által oly sokat emlegetett humanizmusa, vagy legalábbis valami ahhoz hasonló közösség felé való nyitás a *Meztelenül* kötetben is megjelenik – néhány alapvető különbséggel. A '28-as kötetben kettősségeket találunk: az elzárkózás és nyitás szándékát egyszerre, amely kettősséget az eddigiek fényében nem tekinthetünk kiforratlanságnak – mint ahogy ezt a *Számadás* felőli olvasat sugallná.

Már az első versben leírást találunk ugyan a fájdalom legnagyobb igazságként való megélésére, amely közvetlen módon vezet a szenvedőkkel való közösségvállaláshoz

*...Adj hát
vetközni most erőt, érezni e kevés
időre magamat s a világot, te nagy
igazság, szeretet s még nagyobb igazság,
fájdalom. Te adj a szemeimre könnyet,
mert könny nélkül én csak nem-látó, vak vagyok.*

de ugyanebben a kötetben a program megvalósítása mégsem ilyen egyértelmű, hiszen egyrészt a versben a másoktól való elkülönülését is megfogalmazza,

hogy hősi-igazul járjak egyedül

[...]

érezni e kevés
*időre magamat s a világot*⁶³

azaz rögtön vissza is vonja, meg is kérdőjelezi közösségiségét, a közösség egybeolvasztó erejét. Tehát ugyanolyan kettősen, nyitottan értelmezhető, ahogy az eddigiekben sok más motívum és elem.

A kötetben nincs egyértelmű program-megfogalmazás – elég a kettősségekre, az állításoknak a versek és a kötet egésze általi folyamatos visszavonására, megkérdőjelezésére vagy elbizonytalanítottságára gondolni; valamint arra, hogy a nem is biztos, hogy a kötetkompozícióban való olvasat a leginkább adekvát – főleg, ha Kosztolányi maga bontotta fel a kompozíciót a '35-ös válogatásában versek kihagyásával és sorrendjük megcserélésével.⁶⁴

Így a kötet közösségközeliségét nem a feltételezett programban, hanem a hétköznapi cselekvések, alakok⁶⁵ (*Gépirókisasszony, Intés az öregebbek tiszteletére* stb.), a felvonultatott témák leírásában kell keresnünk; az egyén másokhoz való viszonyulása ezekből bomlik ki.

A kötet ars poeticája azonban nem csak a *Csomagold be mind...-ben* jelenik meg, hanem a *Költő*, az *Elégia* és a *Zászló* című versekben is.

A *Költő* című vers olvasható úgy, mint amelyben a lírai én eddigi költészetét foglalja össze és jelenti ki annak nem elégséges voltát („*Orvos akartam lenni, gyógyítója magamnak / és az embereknek. De ez se segített.*”), az attól való továbblépést („*Így értem én erre az útra, / melyen járok azóta.*”), amelyet így jellemez:

A félelem vezetett,

⁶³ Kiemelés tőlem.

⁶⁴ vö. HÓZSA Éva, *Melyik Kosztolányi(m)?*, Életjel, 2011, 41–43.

⁶⁵ RÓNAY, *Kosztolányi Dezső*, i.m., 200.

Tanulságos megnézni a versekben megjelenő alakokat, „szereplőket”: a családból a feleség, öccs (pl.: *Csendes viszontlátás*) a fiú (pl.: *Az apa*), az apa (pl.: *Tanár az én apám*) és az anya – és női rokonok (pl.: *Nők, Anya*) – jelennek meg. Rajtuk kívül pedig az idegen, ismeretlen, hétköznapi emberek (pl.: *Vigyázz, Szegények, Rózsaszín lámpa, Lankadt ibolya, Francia lány, Özvegy a villamosban, Gépirókisasszony, Régi dajkánk egyetlen öröme, Intés az öregebbek tiszteletére*) a maguk átlagosságában, illetve a haldoklók, betegek, szenvedők (pl.: *Beteg, Aki ma meghalt*), amelyben előző köteteihez képest a családtól a mások, idegen felé nyitást láthatjuk.

vö. BORI, *Korszakhatár...*, i.m., 91.: „Kosztolányi tehát hétköznapi emberekről beszél, hétköznapi meghatározottságukban, de éppen ezért dicsfénnel fejük fölött. Ezt a költő sajnálata és részvéte szálaiból szötte, mert alapvető érzelmességétől az 1920-as évek második felében sem tud megszabadulni. Nem is lehet, hiszen az önsajnálát hangulatai is szüntelenül kísérik. Ebben lesz egy a világgal, amelyben él. S abban jól megfér egymás mellett a borzas hisztérika, a francia pincérlány, a villamoson utazó özvegyasszony, a gépirókisasszony, a kalauz, a színésznő. Róluk izgatott ecsetkezeléssel »fest« rapszodikus képeket, illetve rövid mondatok sorozatával dolgozik. Új formátára készült ilyen módon a Meztelenül majd negyven versében, hogy a morzsákat se hagyja elkallódni: a Zsivajgó természet pársorosaivá lesznek, ahonnan majd »pillanatképei« erednek.”

*mert féltem nagyon, hogy meghalok s a sötétben kiabáltam,
követelőzve, hogy a többiek rám figyeljenek,
szánjanak és szeressenek*

*Megszántak engem ők,
szerettek is s én is szántam és szerettem őket.
Egyik kezemben a félelem, másikban a részvét,
ballagtam előre
s közben elmúlt fél életem.*

Az utóbbi versszak tartalma és megformáltsága erősen összecseng a *Számadás* 6. soraival („Megértenek téged s őket megérted, / kiket sirattál, sírni fognak érted”). Mindkettőben – a *Csomagold be mind...*-hez hasonlóan – jelentős szerep jut az inverzióknak, amely ez esetben nem csak poétikai jelenség, hanem az interperszoniális kapcsolatok bonyolultságát is jelzi: azt, hogy nem egyirányú, állandó inverzióknak van kitéve.

Az előbbi idézett részben, a *Költőben* a leírt hozzáállást – vagy akár programot – a lírai én már múlt időben fogalmazza meg, ellenpontozva a kötet jelenével, a *Számadás* 6-ban is jelen időben fogalmaz. S ebben a jelen időben kifejezi: csak az alkotás számít („csak a betű, csak a tinta, / nincs semmi más csak a szó, mely elzeng / s visszhangot ver az időben”), csak ez képes hatni az emberekre, közösségre („De belőle ébred minden, ami elmúlt, / ő rakja egészbe azt, ami csonka, / föltámasztva a holtakat, egybefűzve őket, akik élnek.”).⁶⁶

Majd a vers zárásában a költészethez fohászkodik, ahhoz („te csodák csodája”), ami egyedül képes összekötni őt a halottakkal és az élőkkel („aki azt műveled, hogy az életem / másoké és másoknak élete enyém”,⁶⁷ „s kézzől kézre forog a titkos ajándék, / örök cserében, az enyém a tiédde”), tehát amely lehetővé teszi számára a másokkal való közösségalkotást.

A *Zászló* sorait értelmezhetjük költészetének leírásaként⁶⁸ a folyamatos, célirányos alkotás fáradhatatlanságaként:

*Ha már megszokták és rá se figyelnek,
ha alszanak is,
éjjel és nappal*

⁶⁶ Kiemelés tőlem.

⁶⁷ Ismét inverziót alkalmaz, az előzőhöz hasonló funkcióban.

⁶⁸ vö. „hirdet valamit / rajongva”

[...]

*egyedül,
birkózva a csönddel és viharral,
haszontalan és egyre fönségesebben,
lobog,
beszél.*

[...]

*Lelkem te is, te is –
ne bot és vászon –
légy zászló.*

A kötet záró verse, az *Elégia* – Kosztolányira oly kevésbé jellemző módon – többes szám első személyben fogalmaz, amely formai megnyilvánulást a lírai én és a közösség közötti kapcsolat szorosabb felvállalásaként, explicitté tételeként értelmezhetünk.

Azonban – a záróvers ellenére – az egyén és közösség viszonya nem ilyen homogén a kötet legtöbb versében. Ilyen kettősséget tartalmazó vers például a *Tömeg* vagy a *Piac* is amelyekben távolságtartás és közelkerülés, nyitás egyszerre jelenik meg.⁶⁹ A *Tömegben* egy sokaságot látunk, amelyet a költő kétszeresen is eltávolít magától, nem azonosul velük.⁷⁰ Egyrészt nem tud közösségként tekinteni az embertömegre („nem tudom összefogni őket, egy szóba, egy kézbe”, „mind együtt, e sok egyet”, „Gyerekek, dajkák, / katonák, cselédek és családok, / melyek örökre egyek.”),⁷¹ másrészt pedig visszatetszést, zavarodottságot vált ki belőle („Jaj, mennyien vannak. Szinte megzavarodom”). Ezt az idegenkedést kifejezi tartalmilag és a vers megformáltsága által is (pl.: indulatszók használata), vagy az egyes emberek és a tömeg jellemzése kapcsán („izzadt örömök”, „falni”, „böfögő duda” stb.).

⁶⁹ vö. ANGYALOSI Gergely, *Objektív kórus-árnyjáték* (Füst Milán: *Habok a köd alatt*) = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján, szerk. KABDEBŐ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 136.: „A Füst-versek beszélő szubjektuma mintegy az Én és a Mi közötti szférában helyezhető el. Legjelentősebb verseiben ezt a köztes szituációt képes nagy költői erővel érvényesíteni, méghozzá oly módon, hogy bizonytalan vibrálást tart fenn az Én és a Mi pólusa között.”

⁷⁰ KISS, Az érett..., i.m., 252.

⁷¹ Kiemelések tőlem.

A zárlatban pedig mintegy szentenciaként fogalmazza meg: „Tömeg, egyforma mindig, bárhogyan nevezzenek, / (...) mily rettenetes vagy”, majd hozzáteszi:

*Álmomban is hallok a hangod az éjjél süket partján s látom
hatalmas bálvány-arcodat, tétova-gyors mozdulataid,
rémítve magányom, melybe csupán az én szívem templomi csengője csenget,
és megtelek keserű, kiabáló kétségbeeséssel,
mert teveled múlik el s teveled dübörög tova a céltalan élet.*

A vers gondolati-hangulati szempontból azonban nem egységes: a fentiekkel ellentétesen hatnak például ezek az empátikus, hétköznapiságot felmagasztaló sorok is: „Emberek ők mind, nincs egy se, ki ne volna érdekes, / vagy nevezetes”.

A Piacban hasonló felépítést figyelhetünk meg. Rögtön a piac megszólítása után ellentétes sorok következnek: „kit megvet az ünnepi szónok / s a nyavalyás költő” szemben a „mily szép vagy a fényben, milyen diadalmas” sorral, amely ellentétet azonban még fel tudunk oldani, ha a lírai ént nem azonosítjuk az ünnepi szónokkal vagy a nyavalyás költővel, hanem tőlük elkülönülőként tekintünk rá.

A piac jellemzése azonban a semleges vagy pozitívan érthető jelzőkből („Lüktetve zsibongasz. Az élet ütemére / pezsgesz előttem”, „vidám kofák kacaja”, „kánaáni bőség”) hamar átszökken a negatív oldalra („savanykás szag”, „bűz”, „szemét”, „fekete retkeknek szomorú kis dombja, / mint valami sírdomb”), amely fordulat az emberek jelenlétéből, a tömegből adódik. Ezek után a zárás – ugyan szó szerint is, de – erősen ironikusan is értelmezhető: „Mégis gyönyörű ez, mégis ez az élet”.

Ahogy a *Csomagold be mind...* értelmezés kapcsán is tapasztalhattuk, a kötet egészére jellemző a kérdések, problémák nyitva hagyása. A kettősségek és az ellentmondások, az ellenpontosítás egy-egy versen belül és a versek között is észlelhetők. Kiterjednek a nyelvi megformáltságra, a motivikára, a tartalomra, illetve a megformáltság és a tartalom viszonyára egyaránt. A változás, főleg poétikai szempontból, önmagában vagy Kosztolányi korábbi verseskönyveit nézve akár váratlanul is hathat – a kötet szakirodalmi befogadása talán éppen emiatt ütközik ellenállásba. Azonban ha a korabeli tendenciák, változások fényében vizsgáljuk a *Meztelenül*-t, fel kellene fedezniük a változás szükségszerűségét, a kötet újításait, eredményeit és a Kosztolányi-lírában betöltött valódi szerepét.

IV. Összegzés

Dolgozatomban a *Meztelenül* kötet szakirodalmi megítéléséből indultam ki: a recepcióban foglaltak hiányos és megkérdőjelezhető volta indította el ennek megírásában – a kötet „átmeneti”, „előkészítő” jellege; emiatt csak az „életműben való olvashatósága” és „jelentéktelen” volta.

A vizsgálódás alapján kimondható, hogy a kötet átmenetiként való besorolása csak annyiban állja meg a helyét, amennyiben ez elmondható Kosztolányi egész lírai életművének minden kötetéről: amelyek folyamatos, nem pedig éles változásokat mutatnak. Ezt bizonyítja már csak a versek, kötetek egymással párhuzamos alkotása, az írásuk közben fennálló időbeli átfedés.⁷² Nyelvi és motivikus elemek átöröklése és megújítása arányosan történik. Így ez az „átmenetiség” nem csökkenti a kötet értékét.

A szakirodalom besorolása, hozzáállása újragondolandó: a *Számadás* felől, egy elképzelt fejlődési ív mentén olvassák a kötetet, ezzel rávetítik a *Számadás* kategóriáit, gondolatiságát. Ehelyett az életműben nem fejlődéselvű gondolatiság alapján, illetve önmagában, az életműből kiemelve lenne érdemes foglalkozni vele. Dolgozatom is ilyen kísérletet valósít meg: rámutat egyrészt a szakirodalmi hiányra, a kötet általános megítélésére és ennek lehetséges okaira; másrészt arra, hogy a Kosztolányi költészetében bekövetkező változások nem elszigeteltek, hanem szélesebb kontextusba illeszkednek. Harmadrészt a részletesebb értelmezés által arra, hogy azoknak a szempontoknak, amelyek miatt a szakirodalom háttérbe szorítja a kötetet – és a verseket –, nem kell feltétlenül kritikai, negatív szempontoknak lenniük: a kötet értelmezését is segíthetik vagy az elismerésének is lehetnek alapjai (pl.: versekben és a versek között található kettősségek, nyitottság).

⁷² KOSZTOLÁNYI Dezső *Összegyűjtött...*, i.m., bev. SZAUDER, 26.: „A *bús férfi panasza*inak összeállításakor már a *Meztelenül* prózaverseit kezdte el.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat Kiadó, 2007.
- ANGYALOSI Gergely, *Objektív kórus-árnyjáték (Füst Milán: Habok a köd alatt) = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 135–144.
- BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi Dezső*, Zalaegerszeg, Pannon Könyvnyomda, 1938.
- BORI Imre, *Korszakhatár-e? Avagy: költők a damaszkuszi úton? = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 83–93.
- BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1986.
- FERENCZI László, *Maurice Carême – visszatérés a költészethez = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 191–197.
- FÜST Milán, *Kosztolányi Dezső: Meztelenül*, Nyugat, 1928. január 16., 150–153.
- HIMA Gabriella, *Kosztolányi és az egzisztenciális regény (Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992 (Irodalomtörténeti Füzetek 125).
- HÓZSA Éva, *Melyik Kosztolányi(m)?*, Életjel, 2011, 41–43.
- KIRÁLY István, *Kosztolányi: Vita és vallomás*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1986.
- KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979.
- KISS Ferenc, *Kosztolányi-tanulmányok*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 1998.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, kiad. KELEVÉZ Ágnes, KOVÁCS Ida, RÉZ Pál, Bp., Osiris Kiadó, 1996, (Osiris klasszikusok).
- KOSZTOLÁNYI Dezső *Összegyűjtött versei*, kiad. VARGA Balázs, bev. SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962. I., 5–45.
- KOSZTOLÁNYI Dezső *Összes versei*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris Kiadó, 2005, (Osiris klasszikusok).
- KOSZTOLÁNYI Dezső *Válogatott versei*, vál. TÉREY János, Bp., Palatinus Kiadó, 1999.

- KOSZTOLÁNYI Dezső *Válogatott versei*, vál. VAS István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Válogatott versek és versfordítások*, vál. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Aspy Stúdió Kiadó, 2004.
- LEVENDEL Júlia, *Így élt Kosztolányi Dezső*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 1985, (Így élt...).
- MAGYARLAKINÉ GREGOR Etelka Zita, *Kosztolányi Dezső lírájának mondatszerkezetei*, Bp., ELTE, 1979. (Nyelvtudományi Dolgozatok 28).
- NEMES NAGY Ágnes, *Ízlésváltozások a Kosztolányi-vers körül = A rejtőző Kosztolányi*, szerk. MÉSZ Lászlóné, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 160–166.
- RÓNAY László, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Gondolat Kiadó, 1977.
- RÓNAY László, *Kosztolányi Dezső = Pannon Enciklopédia*, szerk. Dr. SIPOS Lajos, Bp., Urbis Könyvkiadó, 2008, 322–323.
- SEBESTYÉN Károly: *Szabad gondolat és szabad vers: Szélgjegyzetek Kosztolányi Dezső új verseskönyvéhez*, Új idők, 1928, 204–205.
- SÖTÉR István, *A rejtőző Kosztolányi = A rejtőző Kosztolányi*, szerk. MÉSZ Lászlóné, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 7–15.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010.
- SZEGZÁRDY-CSENGERY József, *Kosztolányi Dezső*, Szeged, Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1938.
- THOMKA Beáta, *A húszas-harmincas évek költészetének domináns poétikai, retorikai alakzatai = „De nem felelnek, úgy felelnek”: A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBÓ Lóránt, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992, 111–121.
- TURÓCZI-TROSTLER József, *Kosztolányi Dezső „Új versei”-hez*, Nyugat, 1928. január 16., 153–156.